

Jon Elster

COMPORTAMENTUL SOCIAL

Fundamentele explicației în științele sociale

EXPLAINING SOCIAL BEHAVIOUR. More Nuts and Bolts for the Social Sciences

Jon Elster

Copyright © Jon Elster 2007

First published 2007 by the Syndicate of the Press of the University of Cambridge,
England. Reprinted 2008, 2009, 2010

COMPORTAMENTUL SOCIAL. Fundamentele explicației în științele sociale

Jon Elster

Copyright © 2013 Editura ALL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ELSTER, JON

**Comportamentul social : fundamentele explicației în științele
sociale** / Jon Elster ; trad.: Ionuț Chiș. - București : Editura ALL, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-587-068-0

I. Chiș, Ionuț (trad.)

316

Toate drepturile rezervate Editurii ALL.

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără permisiunea scrisă a Editurii ALL.

Drepturile de distribuție în străinătate aparțin în exclusivitate editurii.

All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written
permission of ALL, is strictly prohibited.

Copyright © 2013 by ALL.

Editura ALL: Bd. Constructorilor nr. 20A, et. 3,
sector 6, cod 060512 – București
Tel.: 021 402 26 00
Fax: 021 402 26 10

Departamentul distribuție: Tel.: 021 402 26 30; 021 402 26 33

Comenzi la: comenzi@all.ro
www.all.ro

Redactare: Teodora Nicolau, Ana-Maria Datcu
Tehnoredactare: Claudiu Isopescul
Corectură: Ana-Maria Iacob
Design copertă: Alexandru Novac

Jon Elster

**COMPORTAMENTUL
SOCIAL**

Fundamentele explicației în științele sociale

Traducere de Ionuț Chiș

Cuprins

PREFAȚĂ	11
INTRODUCERE.....	15
I ♪ EXPLICAȚIE ȘI MECANISME.....	21
1. Explicația	23
2. Mecanismele	43
3. Interpretarea.....	61
II ♪ GÂNDIREA.....	75
4. Motivațiile.....	82
5. Interesul personal și altruismul	100
6. Miopie și hipermetropie	114
7. Credințele	126
8. Emoțiile	145
III ♪ ACȚIUNEA.....	161
9. Dorințe și oportunități	163
10. Persoane și situații	175
11. Alegerea rațională	187
12. Raționalitate și comportament	207
13. Reacții la iraționalitate.....	224
14. Câteva implicații asupra interpretării textelor	236
IV ♪ LECȚII DESPRINSE DIN ȘTIINȚELE NATURII.....	247
15. Fiziologie și neuroștiințe.....	251
16. Explicația prin consecințe și selecția naturală.....	260
17. Selecția și comportamentul uman.....	274

V ≈ INTERACȚIUNEA	285
18. Consecințe neintenționate.....	286
19. Interacțiunea strategică.....	297
20. Jocurile și comportamentul	313
21. Încrederea	324
22. Normele sociale.....	332
23. Formarea de credințe colective.....	348
24. Acțiunea colectivă.....	362
25. Decizia colectivă.....	373
26. Organizații și instituții	396
CONCLUZIE: ESTE POSIBILĂ ȘTIINȚA SOCIALĂ?	411
INDEX.....	433

Cartea de față este o ediție extinsă și revizuită a volumului cu mare succes de critică *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Jon Elster abordează în 26 de capitole succinte natura explicației în științele sociale oferind, în același timp, o analiză a stărilor mentale – credințe, dorințe și emoții – care sunt precursori ale acțiunii, o comparație sistematică a modelului comportamental fundamentat pe teoria alegerii raționale cu sistemele alternative, o discuție cu privire la ce pot învăța științele sociale din neuroștiințe și biologia evoluționistă, precum și o trecere în revistă a mecanismelor interacțiunii sociale, de la comportamentul strategic până la decizia colectivă. Autorul oferă o prezentare generală a unor mecanisme explicative-cheie în științele sociale, bazându-se pe sute de exemple și făcând apel la o mare varietate de surse – psihologie, economie comportamentală, biologie, științe politice, istorie, filosofie și literatură. Folosind un limbaj accesibil și eliberat de jargonul specializat, Elster încearcă să fie cât mai precis și clar în expunerea sa, fără să recurgă, însă, la modele formale. Într-o concluzie provocatoare, Elster apără caracterul central al științelor sociale calitative atât împotriva obscurantismului slab (literar), cât și a obscurantismului tare (de tip matematic).

Jon Elster este Profesor (Chaire de Rationalité et Sciences Sociales) la Collège de France. Fellow al Academiei Americane de Arte și Științe, precum și Corresponding Fellow al Academiei Britanice, este beneficiarul unor burse acordate de Fundația John Simon Guggenheim și de Fundația Russell Sage, printre altele. Dr. Elster a predat la Universitatea din Chicago și la Universitatea Columbia și a deținut calitatea de profesor-invitat al multor universități din Statele Unite și Europa. Este autorul sau editorul a treizeci și patru de cărți, printre cele mai recente numărându-se: *Transitional Justice in Historical Perspective* și *Retribution and Restitution in the Transition to Democracy*.

Pentru Jonathan și Joanna

PREFAȚĂ

Am început să scriu cartea de față cu intenția de a revizui o carte pe care am publicat-o în 1989, *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Într-un final, a ieșit o carte des-
tul de diferită și mult mai ambițioasă decât am dorit inițial. Cartea acoperă o varietate
mult mai mare de subiecte, cu o cantitate semnificativ mai mare de detalii și într-un
mod de abordare diferit. Cu toate că nouă capitole au aceleași titluri ca în cartea pre-
cedentă, doar capitolele 9 și 24 au rămas în bună măsură nerevizuite.

Deși este cuprinzătoare, cartea nu se vrea un tratat. Este, în același timp, mai pu-
țin, dar și mai mult decât un tratat. Este, într-un mod elementar, informal și perso-
nal, o prezentare de idei care au, cred eu, un potențial considerabil pentru a lămurii
comportamentul social. Folosesc foarte multe exemple, multe dintre ele cu caracter
anecdotic sau literar, altele făcând apel la studii mai sistematice. Algebra, utilizată în
mod sporadic, nu depășește nivelul de liceu. În același timp, cartea are o abordare
metodologică și filosofică rar întâlnită în cărțile de nivel introductiv. Se conturează o
încercare de a plasa științele sociale în domeniul mai larg al științelor în general, do-
meniu care include atât științele naturale, cât și științele umaniste. Se conturează, de
asemenea, o încercare de a-l face pe cititor conștient de modul în care principiile gene-
rale ale explicației reglementează construirea de teorii cu pretenții explicative.

Caracterul notelor bibliografice oferite pentru fiecare capitol reflectă importanța
din ce în ce mai mare a Internetului, în special a unor surse ca Wikipedia, Google.
com și Scholar.Google.com. Întrucât cititorii pot găsi referințele relevante în timp
foarte scurt, am omis specificarea surselor pentru multe dintre afirmațiile pe care le
fac și pentru descoperirile prezentate. În schimb, încerc să-i ghidez pe cititori către
cărți-sursă importante, către unele dintre cărțile moderne clasice, către cărți și articole
de specialitate care sunt sursele unor teze mai greu de depistat cu ajutorul Internetului
și către autori de la care am împrumutat atât de mult încât, dacă nu i-aș menționa,

acest lucru ar justifica un joc de cuvinte cu propriul meu nume (*Elster* în germană înseamnă coțofană).¹

Cu toate că textul propriu-zis conține puține referințe la autori contemporani, îi menționez *in extenso* pe Aristotel, Seneca, Montaigne, La Rochefoucauld, Samuel Johnson, H.C. Andersen, Stendhal, Tocqueville, Proust, precum și pe alți autori clasici, care rămân surse literare inepuizabile de ipoteze cauzale. Ne-am debarasa de multe intuiții prețioase dacă am ignora mecanismele sugerate de filosofie, literatură, teatru și poezie. Dacă neglijăm douăzeci și cinci de secole de meditație asupra minții, acțiunii și interacțiunii în favoarea ultimei sute de ani sau a ultimilor zece ani, atunci ne expunem pericolului de a pierde foarte mult. Îi citez pe acești autori nu atât pentru a recurge la autoritatea lor, ci pentru a da motive temeinice în favoarea unei lecturi cuprinzătoare, mult mai valoroasă decât lectura de nișă. Fac aceasta în opoziție directă cu ceea ce mi se pare că este o continuă profesionalizare a științelor sociale (în special în America), tendință care nu-i încurajează deloc pe studenți să învețe limbi străine și să citească literatură mai veche; volumul de față este o pledoarie extinsă pentru o abordare cuprinzătoare a studiului societății.

În pregătirea manuscrisului, am beneficiat de asistență și comentarii din partea multor persoane. Ar trebui să mulțumesc, în primul rând, studenților mei de la Universitatea Columbia pentru întrebările lor agere și pentru comentariile emise la cursul în care am prezentat pentru prima dată ideile expuse în cartea de față. Sugestiile venite de la Pablo Kalmanovitz mi-au fost în mod deosebit folositoare. Aanund Hylland și Ole-Jørgen Skog au petrecut trei zile cu mine la Collioure discutând o primă versiune a cărții. Apoi, în Oslo, împreună cu Hyllard, Karl O. Moene și John Roemer, am continuat discuția pe parcursul unei zile și jumătate. Comentariile lor nu numai că m-au salvat de la multe (multe!) greșeli, dar mi-au sugerat, de asemenea, modul în care aș putea să completez și să consolidez expunerea ideilor. Îi sunt recunoscător în special lui Roemer pentru faptul că m-a îndemnat să scriu o concluzie. Am primit comentarii referitoare la întregul manuscris de la Diego Gambetta, Raj Saah și de la un recenzent care a preferat să rămână anonim. Comentariile lui Gambetta merită menționate în mod special întrucât au fost foarte detaliate și de mare ajutor. Am purtat conversații utile cu Walter Mischel despre ideile prezentate în capitolul 10 și care, în bună măsură, îi aparțin. Am primit și comentarii în scris, foarte valoroase, de la George Ainslie cu privire la ideile prezentate în Partea I a cărții, multe dintre acestea aparținându-i. Bernard Manin mi-a oferit comentarii constructive asupra capitolului 25. Robyn Dawes m-a ajutat cu comentarii foarte pertinente asupra

¹ Autorul se referă la celebra operă a lui Gioacchino Rossini *La gazza ladra* – *Coțofana boată*. (N. tr.)

capitolelor 7 și 12. În cele din urmă, de-a lungul ultimilor șapte ani, am prezentat versiuni preliminare ale capitolelor din cartea de față membrilor „Grupului de luni“, care a avut întâlniri săptămânale în New York în fiecare toamnă și, ocazional, primăvara, din 1995 încoace: John Ferejohn, Raquel Fernandez, Russell Hardin, Stephen Holmes, Steven Lukes, Bernard Manin, Pasquale Pasquino, Adam Przeworski și John Roemer. Le mulțumesc tuturor pentru obiecțiile constructive și prietenoase.

Dedic această carte lui Jonathan și Joannei Cole – vor înțelege ei de ce.

Citez *Eseurile* lui Montaigne în traducerea lui M. Screech (Londra: Penguin, 1971); referințele la Proust provin din noua traducere editată de C. Pendergast (Londra: Penguin, 2003); *Cugetările* lui Pascal în traducerea lui A. J. Krailsheimer (Londra: Penguin, 1995); *Maximele* lui La Rochefoucauld în traducerea lui L. Tancock (Londra: Penguin, 1981); *Caracterele* lui La Bruyère în traducerea lui H. van Laun (New York: Scribner, 1885); *Despre iubire* a lui Stendhal în traducerea lui G. Sale, S. Sale și J. Stewart (Londra: Penguin, 1975); și *Despre Democrație în America* a lui Tocqueville în noua traducere a lui A. Goldhammer (New York: Library of America, 2004). Celelalte traduceri din franceză îmi aparțin.¹

¹ Pentru traducerea românească, trimitem cititorii la: Michel de Montaigne, *Eseuri*, Editura Științifică, București, 1966, Marcel Proust, *Opere*, 3 vol., Editura Academiei Române, București, 2011, Blaise Pascal, *Cugetări*, în *Scrieri alese*, Editura Științifică, București, 1967, La Rochefoucauld, *Maxime și reflecții*, Editura Minerva, 1967, La Bruyère, *Caracterele*, 2 vol., Editura pentru Literatură Universală, București, 1968, Stendhal, *Despre dragoste*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968, Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, 2 vol., Humanitas, București, 2005. (N. red.)

INTRODUCERE

Cartea de față are în vedere explicarea comportamentului social. În prima parte prezint într-o formă detaliată concepția pe care o am despre explicație, iar în celelalte patru părți, construiesc instrumentarul de concepte și mecanisme care se aplică în cazuri particulare. Nu cred că mai este nevoie să precizez că nu urmăresc să prezint un tablou complet. În loc să încerc o prezentare în detaliu a lacunelor, care vor fi evidente, voi începe prin a enumera câteva exemple de probleme paradoxale care pot fi lămurite prin abordarea mea. În *Concluzie* mă voi întoarce la aceste situații, pe care le voi completa cu scurte referințe la explicațiile pe care le citez în capitolele anterioare.

Exemplele care urmează și explicațiile oferite trebuie luate în considerare ținând cont de două avertismente. În primul rând, nu susțin că toate lucrurile care trebuie explicate sunt fapte bine-cunoscute. În cazul unor explicații concrete, acest lucru este un prim pas crucial – nu are sens să cauți o explicație pentru ceva ce nu există. Însă în scopul elaborării unui instrumentar, putem fi mai puțin riguroși. În al doilea rând, chiar și pentru lucrurile care trebuie explicate (*explananda*) și al căror caracter de fapt este bine documentat, nu pretind că explicațiile pe care le menționez sunt corecte. Pretind doar că acestea satisfac o condiție minimală pentru a fi considerate explicații – aceea că implică din punct de vedere logic lucrurile care trebuie explicate. Problemele și explicațiile pe care le voi prezenta au scopul de a arăta că, „dacă un anumit tip de lucruri se întâmplă, atunci acesta este tipul de mecanism care ar putea constitui o explicație“, precum și că, „dacă acest mecanism este funcțional, acesta este tipul de lucruri pe care le poate produce“. Date fiind aceste două avertismente, putem trece mai departe la prezentarea problemelor paradoxale, organizate într-un mod oarecum arbitrar (întrucât multe dintre aceste situații pot fi încadrate în mai multe categorii), în conformitate cu cele patru secțiuni mari ale cărții.¹

¹ Deși situațiile din lista de față se intersectează destul de mult cu situațiile prezentate în capitolul 12 drept provocări la adresa teoriei alegerii raționale, nu intenționez aici să stârnesc polemici, ci doar să stârnesc curiozitatea cititorului.

I ∞ Gândirea

- De ce cred unii pariori că, după o serie de cinci apariții consecutive de roșu, este mai probabilă apariția roșului decât a negrului?
- De ce cred alți pariori că, după o serie de cinci apariții consecutive de roșu, este mai probabilă apariția negrului decât a roșului?
- De ce, uneori, ni se schimbă preferințele prin simpla trecere a timpului?
- De ce mulți dintre cei care par a crede în viața de apoi vor ca aceasta să survină cât mai târziu posibil?
- De ce sunt oamenii reticenți, față de sine și față de ceilalți, în a recunoaște că sunt invidioși?
- De ce sunt oamenii reticenți, față de sine și față de ceilalți, în a recunoaște că sunt ignoranți în privința un anumit lucru?
- De ce în rândul convertiților la calvinism din secolul al XVI-lea credința că oamenii sunt predestinați să ajungă fie în Iad, fie în Rai aducea mai multă împăcare sufletească decât credința că se poate atinge mântuirea prin fapte bune?
- De ce este (uneori) adevărat că „Cel care face rău nu poate să ierte“?
- De ce este rușinea mai importantă decât vina în anumite culturi?
- De ce victoria Franței la Campionatul Mondial de Fotbal din 1998 a produs atât de multă bucurie în țară și de ce faptul că echipa nu s-a calificat din grupe în 2002 a produs atât de multă mâhnire?
- De ce unele femei trăiesc un sentiment de rușine în urma unui viol?
- De ce ritualurile de inițiere umilitoare sporesc loialitatea față de grupul în care are loc inițierea?

II ∞ Acțiunea

- De ce, în zilele noastre, publicul aplaudă în picioare spectacolele de pe Broadway mai frecvent decât acum douăzeci de ani?
- De ce pedepsele, în loc să reducă rata de incidență a comportamentului pe care îl vizează, mai degrabă o sporesc?

- De ce sunt oamenii refractari la încălcarea regulilor autoimpuse, chiar și atunci când respectarea lor nu are sens?
- De ce răzbunarea urmează mai degrabă modelul „Doi ochi pentru un ochi“ decât „Un ochi pentru un ochi“?
- De ce randamentul pe termen lung al acțiunilor este mai mare decât al obligațiunilor (adică de ce valoarea acțiunilor nu crește, astfel încât să egaleze randamentele)?
- De ce rata sinuciderilor scade atunci când medicamentele periculoase se vând în folii, față cu vânzarea lor în flacoane?
- De ce niciunul dintre cei treizeci și opt de martori care au asistat la uciderea în bătaie a lui Kitty Genovese nu a chemat poliția?
- De ce unii oameni au adăpostit sau salvat evrei în timpul regimului nazist?
- De ce a vrut președintele Chirac alegeri anticipate în 1997, având în vedere că pierdea majoritatea parlamentară?
- De ce unii părinți divorțați sunt dispuși să împartă custodia copilului în ciuda faptului că ar prefera custodia unică, pe care ar obține-o dacă ar merge la tribunal?
- De ce este mai puțin probabil ca oamenii săraci să emigreze?
- De ce unii oameni economisesc în conturi speciale pentru Crăciun, conturi care nu oferă nici dobândă și nici posibilitatea efectuării unei retrageri înainte de Crăciun?
- De ce se angajează oamenii în proiecte cu valoare estimată ca negativă, cum ar fi construcția aeronavei *Concorde*?
- De ce în cadrul „justiției de tranziție“ (care presupune că factorii responsabili pentru un regim autocrat sunt aduși în fața unui tribunal după trecerea la democrație) cei judecați mai devreme primesc pedepse mai severe față de cei judecați mai târziu?
- De ce, în piesa omonimă a lui Shakespeare, Hamlet își amână răzbunarea până în ultimul act?

III ≈ Lecții desprinse din științele naturii

- De ce este mai probabil ca părinții să își ucidă copiii adoptați sau vitregi, și nu copiii lor biologici?
- De ce este atât de rar întâlnit incestul între frați, în condițiile în care tentația există, la fel și oportunitatea?
- De ce sunt oamenii dispuși să investească în proiectele altora, în condițiile în care cei din urmă păstrează întregul profit?
- De ce uneori oamenii se răzbnă suportând costuri materiale, dar fără niciun beneficiu material?
- De ce trag oamenii concluzii care nu sunt susținute de dovezi?

IV ≈ Interacțiunea

- De ce susținătorii unui partid socialist votează uneori cu comuniștii, împiedicându-și astfel propriul partid să câștige?
- De ce unele state care abia și-au câștigat independența adoptă ca limbă oficială limba foștilor asupritori imperialiști?
- De ce standurile de înghețată sunt situate de cele mai multe ori unul lângă altul în mijlocul plajei, în condițiile în care, dacă ar fi răspândite pe toată plaja, ar fi mult mai bine pentru consumatori, iar pentru vânzători nu ar fi deloc mai rău?
- De ce își exprimă unii oameni opțiunea de a vota chiar și atunci când aceasta nu poate produce niciun efect în privința rezultatului de la urne?
- De ce indivizii de succes din societățile occidentale au, de regulă, o greutate mai mică decât restul oamenilor?
- De ce oamenii se abțin de la tranzacții care ar fi în beneficiul tuturor, ca, de exemplu, faptul de a se abține să întrebe pe cineva aflat în față la coadă dacă nu ar fi dispus să își vândă locul?
- De ce președintele Nixon a încercat să își creeze în fața sovieticilor o imagine de om înclinat spre un comportament irațional?
- De ce comandanții militari incendiază uneori podurile aflate în subordinea lor (sau propriile nave)?

- De ce sunt atât de importante chestiunile care țin de etichetă, în sine nesemnificative?
- De ce oamenii lasă bacșiș taximetristului sau chelnerului chiar și atunci când se află într-un oraș pe care, probabil, nu îl vor mai vizita vreodată?
- De ce firmele investesc în stocuri masive chiar și atunci când nu anticipează o întrerupere a producției?
- De ce fiecare student dintr-un grup are impresia că ceilalți au înțeles mai bine decât el un text obscur?
- De ce în multe adunări legislative se votează prin apel nominal?
- De ce sunt favorurile reciproce mai des întâlnite în adunările legislative ordinare decât în adunările constituante?

În diverse locuri din carte voi propune anumite explicații pentru fenomenele de mai sus și voi oferi și un rezumat în concluzii. Pentru moment, vreau să fac o remarcă generică despre două tipuri de explicație care, probabil, nu vor fi de niciun folos. După cum se va vedea din chiar primul capitol, lucru pe care îl voi puncta și pe parcurs, unul dintre scopurile cărții este acela de a inculca o doză de scepticism față de două moduri de gândire obișnuite. În primul rând, și cu foarte puține excepții, științele sociale nu se pot baza pe explicația funcțională, care dă seamă de acțiuni și caracteristici comportamentale enumerând consecințele acestora, și nu cauzele. Oare normele care reglementează bacșișul există întrucât este mai eficientă monitorizarea chelnerilor de către client, decât de către patron? Eu nu cred. În al doilea rând, cred că teoria alegerii raționale are o putere explicativă mai mică decât obișnuiam să cred mai demult. Oare oamenii concreți acționează în baza calculelor care umplu pagini întregi de anexe formale în cele mai titrate reviste de specialitate? Nu cred.

Cu toate acestea, din cel puțin trei motive, teoria alegerii raționale este o parte valoroasă a instrumentarului. Dacă o vom înțelege într-un sens calitativ, orientat de simțul comun, ea poate să explice destul de mult din comportamentul de zi cu zi. Chiar și atunci când nu explică prea mult, poate avea o valoare conceptuală imensă. În particular, teoria jocurilor a făcut lumină în structura interacțiunilor sociale într-un mod care depășește considerabil înțelegerea dobândită în secolele trecute. Nu în ultimul rând, oamenii *vor* să fie raționali. Dorința de a avea motive temeinice pentru un anumit comportament și de a nu fi doar o marionetă a forțelor psihice care acționează „fără ca noi să știm“ reprezintă o forță de opoziție în raport cu mecanismele generatoare de irațional pe care urmează să le trec în revistă.

Cu toate că am o atitudine critică față de multe dintre explicațiile alegerii raționale, cred că noțiunea de *alegere* este fundamentală. În această carte voi lua în considerare mai multe alternative la explicația bazată pe alegere și voi trage concluzia că, deși acestea pot fi de multe ori un adaos util la cea din urmă, nu o pot niciodată înlocui. Faptul că oamenii acționează sub diverse *constrângeri*, de exemplu, poate oferi o explicație pentru o variație substanțială în comportament. De asemenea, în unele cazuri se poate susține că *selecția agenților* este responsabilă pentru comportamentul observat, și nu *alegerea de către agenți*. Însă, în general, cred că factorul subiectiv al alegerii are o valoare explicativă mai mare decât factorii obiectivi ai constrângerii și selecției. Aceasta este, în mod evident, o intuiție care nu poate fi dovedită riguros și, în orice caz, savanții din științele sociale ar trebui să facă loc tuturor factorilor în instrumentarul lor.